

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

IJTIMOIIY FANLAR
SOCIAL STUDIES

SULTON HUSAYN BOYQARO DAVRIDA TEMURIYLAR DAVLATI INQIROZINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Usmonov Bahriddin Axmedovich

Farg'ona davlat universiteti, tarix fanlari doktori, professor

bahriddinusmonov2@gmail.com +99890230-80-76

[ORCID ID](https://orcid.org/0000-0003-2062-5991) 0000-0003-2062-5991

Annotatsiya Ushbu maqolada Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi davrida Temuriylar davlatining inqiroziga sabab bo'lgan omillar yoritilgan. Shuningdek, Sulton Husayn Boyqaroning amirlarga, hatto o'z o'g'illariga qarshi kurash olib borganligi hamda mamlakatdagi ichki siyosiy vaziyat haqida bayon qilinadi. Husayn Boyqaroning mamlakat hududini kengaytirish va undagi ichki siyosiy vaziyatni barqarorlashtirish uchun qilgan tadbirlarining samarasiz bo'lganligi xususidagi fikr-mulohazalar ilmiy adabiyotlar hamda tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Sulton Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Hadicha begim, Astrobod, Balx, taxt uchun kurash, Badiuzzamon va Muzaffar mirzo, temuriy shahzodalar, turkman qabilalari, amirlar, amirlar hokimiyatining kuchayishi, Temuriylar inqirozi.

ОСОБЕННОСТИ КРИЗИСА ГОСУДАРСТВА ТИМУРИДОВ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ СУЛТАНА ХУСЕЙНА БАЙКАРА

Аннотация В этой статье рассматриваются факторы, приведшие к кризису государства Тимуридов в период правления султана Хусейна Байкары. Также рассказывается о том, как султан Хусейн Байкара вел борьбу с амиром, даже с собственными сыновьями, а также о внутренней политической ситуации в стране. Анализируются меры, предпринятые Хусейном Байкарой для расширения территории государства и стабилизации внутренней политической ситуации, и приводится мнение о том, что эти меры оказались неэффективными, на основе научной литературы и исторических источников.

Key words: Султан Хусейн Байкара, Алишер Навои, Хадича бегим, Астробод, Балх, борьба за трон, Бадийуддин и Музаффар Мирза — тимуридские князья, туркменские племена, амиры, усиление власти амиров, кризис Тимуридов.

THE DISTINCTIVE FEATURES OF THE CRISIS OF THE TIMURID STATE DURING THE REIGN OF SULTAN HUSAYN BAYQARA

Abstract This article discusses the factors that led to the crisis of the Timurid state during the reign of Sultan Husayn Bayqara. It also describes how Sultan Husayn Bayqara fought against the amirs, even his own sons, and the internal political situation in the country. The article analyzes the measures taken by Husayn Bayqara to expand the state's territory and stabilize the internal political situation, and presents an opinion that these measures were ineffective, based on scientific literature and historical sources.

Ключевые слова: Sultan Husayn Bayqara, Alisher Navoi, Khadicha Begim, Astrobod, Balkh, the struggle for the throne, Badiuzzaman and Muzaffar Mirza — Timurid princes, Turkoman tribes, amirs, the strengthening of amir power, the crisis of the Timurids.

KIRISH

Yurtimiz tarixida hukumronlik qilgan shaxslar tarixini o‘rganish va tahlil qilib saboq olish hamda bundan zarur xulosalar chiqarish nafaqat tarixchilar, balki butun bir jamiyatimizning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘tmishni o‘rganish yuzasidan o‘z fikrlarini bayon o‘tar ekan shunday deydi: “O‘tmishdagi yutuq va g‘alabalardan kuch-quvvat olib, xato va mag‘lubiyatlaridan xulosa va saboq chiqarib yashaydigan xalq o‘zining taraqqiyot yo‘li va kelajagini to‘g‘ri belgilay oladi”[1].

Temuriylar tarixida o‘zining alohida o‘rniga ega bo‘lgan hukumdorlaridan biri – Sulton Husayn Boyqaro o‘z faoliyati davomida mamlakatni siyosiy jihatdan mustahkamlashga qilgan harakatlari kutilgan natija bermaydi. O‘zaro toj-u taxt uchun kurashlar va amirlarning bo‘ysunmaslik harakatlari mamlakatdagi siyosiy vaziyatni izdan chiqardi. Hatto, Sulton Husayn Boyqaroning o‘zi ham farzandlariga qarshi qo‘shin tortishga majbur bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunday jarayonlar mamlakatning tanazzuliga olib keldi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tarixshunoslikda Sulton Husayn Boyqaro davrida Temuriylar davlatining siyosiy vaziyati, mamlakatning inqirozga yuz tutib borishi borasida alohida tadqiqot ishi olib borilmagan. Ayrim tarixshunos olimlar o‘z tadqiqotlarida Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi davrida hokimiyat uchun kurash jarayonlarini, uning o‘g‘illari orasida hali o‘zi tiriklik paytidayoq kurash kuchayganigi haqida o‘z fikr mulohazalarini bayon etganlar [2; 3; 4; 5]. XV asr ikkinchi yarmida, Movarounnahr va Xurosonda sodir bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni tahlil qilishda Sulton Husayn Boyqaro davri tarixiga oid ilmiy asarlar, Zahiriddin Muhammad Bobur hamda Xondamirning asarlaridan foydalanildi [6; 7].

NATIJA VA MUHOKAMA

1494-yili Movarounnahrda Sulton Ahmad mirzoning, 1495-yili esa Sulton Mahmud mirzoning vafot etishi Sulton Husayn Boyqaro uchun qulay siyosiy vaziyatni yaratib berdi. 1496-yili Xuroson lashkari Hisorni zabt etish uchun yurish boshladi. Sulton Mas‘ud mirzo Termizni mustahkamlab olgach, Xuroson qo‘shini Kelif kechuvi orqali daryodan o‘tishga erishdi. Natijada Sulton Mas‘ud mirzo qo‘shinida parokandalik boshlandi. Uning o‘zi Hisorni

tashlab Samarqandga chekindi. Lekin Xisravshoh va uning ukalari amir Vali va Boqi Chag‘oniyonilar Sulton Husayn mirzoga qarshi kurashni davom ettirdilar. O‘z o‘g‘illari Badiuzzamon mirzo, Ibrohim Husayn mirzoni yirik amirlardan Valibek va Zunnun arg‘unlar bilan birgalikda Qunduzni zabt etish uchun jo‘natdi. Yana bir farzandi Muzaffar mirzoni esa Muhammad Burunduq Barlos bilan Xatlon viloyati ustiga yubordi. O‘zi esa asosiy lashkar bilan Hisorni qamal qildi. Boqi Chag‘oniyoniy Hisorni, amir Valibek (Xisravshohning ukasi) Xatlonni, Xisravshoh esa Qunduzni himoya qildi. Bir necha oy davom etgan urush natijasida Xuroson lashkari sulh tuzib, hech narsaga erisha olmay ortga qaytdi. Aynan shu muvaffaqiyatsizlik Sulton Husayn Boyqaro davlatida yangi nizolar boshlanishiga katta turtki bo‘ldi. Keyinchalik yana Movarounnahrga yurish qilib, uni zabt etish niyatida bo‘lgan Sulton Husayn Boyqaro Astrobod hokimi Badiuzzamon mirzoni Balx viloyatiga hokim etib tayinladi. Astrobodni esa boshqa o‘g‘li Muzaffar mirzoga taqdim etdi. Badiuzzamon mirzo Astrobodni ham o‘z qo‘lida saqlab qolishga intilib, u yerda qolgan o‘g‘li Mo‘min mirzoga shaharni qo‘ldan bermaslik haqida topshiriq beradi. Natijada, 1497-yili Sulton Husayn Boyqaro bilan Badiuzzamon mirzo o‘rtasida o‘zaro kurash boshlanadi. Bu kurashning zamirida aslida G‘ur, Zamindovar, Faroh, Tulak va Qandahor hududlariga egalik qilayotgan arg‘un qabilasining yirik amirlaridan biri amir Zunnunning (amir Muqim arg‘unning otasi) hokimyat uchun intilishi yotardi. Sulton Husayn Boyqaro Badiuzzamon mirzo turgan Balx ustiga, Muzaffar mirzo esa Astrobod ustiga yurish boshlaydilar. 1497-yili 2-may kuni Balx yaqinidagi Pulichirog‘ (Chirog‘ ko‘prigi) mavzeyidagi jangda mag‘lubiyatga uchragan Badiuzzamon mirzo Qunduzda turgan amir Xisravshoh huzuriga chekindi. U yerda tuzilgan rejaga ko‘ra Badiuzzamon Qandahor va Zamindovar viloyatlarida hokimlik qilayotgan amir Zunnun hamda uning o‘g‘li Shoh Shujo (Qandahor hokimi, Bobur mirzo Qandahorni aynan shu amirdan tortib olgan) huzuriga borib, uning qo‘shini bilan Hirot tomon yurish boshlashga, shu vaqtda Xisravshoh ham Balx ustiga qo‘shin tortishi haqida kelishib olinadi. Lekin amir Xisravshoh o‘z va‘dalarini bajarmadi, u ko‘proq Mirzo Sulton Mahmudning o‘g‘illaridan Hisorni ham tortib olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan edi.

Pulichirog‘ jangining ertasi kuni, ya’ni, 1497-yil 3-mayda esa Astrobod yaqinidagi jangda Muzaffar mirzoning qo‘li baland kelib, Mo‘min mirzo asirga olinib, Hirotga yuborildi. Qunduzdan Amir Zunnunbek huzuriga yetib kelgan Badiuzzamon mirzo Qandahor viloyatida tantana bilan kutib olindi. Amir Zunnunbek shahzodani o‘z qiziga uylantirib, ikki o‘rtadagi kelishuvni mustahkamladi va Hirot shahriga yurish qilish uchun katta tayyorgarlik ko‘ra boshladi.

Astrobodda asir olingan Mo‘min mirzo 1497-yilning oktabr oyida Hirotga olib kelinganidan so‘ng, bir muncha vaqt Ixtiyoriddin qal’asida hibsda saqlandi. Ko‘p o‘tmay (oktabr oyida) bir guruh fitnachilar tashabbusi (Muzaffar mirzoning onasi Hadicha begim va vazir Xoja Nizomulmuluk) bilan Hirotga yosh shahzoda qatl etildi. Natijada Badiuzzamon mirzo bilan Sulton Husayn Boyqaro o‘rtasidagi nizo yanada keskinlashib ketdi.

1497-yilning 28-oktabr kuni Balx yurishidan Hirotga qaytib kelgan Sulton Husayn mirzo, 1497-yilning 26-dekabr kuni Qandahor tomon lashkar tortdi. Isyonchilar ham Hirot lashkarining yurishiga qarshi jiddiy tayyorgarlik ko‘rgan edi. Ular barcha qishloqlardagi oziq-ovqat va g‘allani yaqinda hashar yo‘li bilan mustahkamlangan qal‘alarga olib kirishga erishdilar. Shuningdek, Farohning Boshlang qal‘asini himoya qilish amir Zunnun, bu hududdagi boshqa qal‘alarni saqlab turish Badiuzzamon, Zamindovar mudofaasi Muqim arg‘un, Qandahorni qo‘riqlash esa Shoh Shu‘jo arg‘un zimmasiga olishi kelishildi. Sulton Husayn mirzo ulardan qay biriga hujum qilsa boshqalar hukmdor lashkariga orqadan zarba berishi rejalashtirildi. Ammo Sulton Husayn mirzoning yurishi janglarga qadar yetib bormadi. Bu viloyatlarga kirib kelgan Hirot lashkari oziq ovqat yetishmasligidan tang ahvolda qoldi va faqatgina kichikroq Pasht qal‘asini egallash bilan cheklanib, u yerda qo‘lga kiritilgan oziq-ovqat bilan ortga qaytib olishga erishdi. 1498-yilning 8-mart kuni Sulton Husayn mirzo Hirot shahriga yetib keldi. Otasining Hirotga chekinishi Badiuzzamon mirzoni dadillantirdi va u Shoh Shu‘jo arg‘un xamrohligida Hirot tomon yurish boshladi. Lekin 1498-yil 15-iyun kuni bo‘lib o‘tgan jangda Sulton Husayn mirzo lashkari g‘alaba qozondi va shahzoda yana Zamindovar tomon chekinishga majbur bo‘ldi. Shundan so‘ng, 1498-yilning avgust oyida ota va o‘g‘il o‘rtasida Amir Nizomiddin Alisher Navoiy vositachiligida sulh tuzildi. Sulhga ko‘ra, Badiuzzamon mirzoga Faroh va Seyiston viloyatlarini boshqarish topshirildi.

1498-yilning yoz faslida Sulton Husayn mirzoning boshqa o‘g‘illari ham taxt uchun kurashni boshlab yubordilar. Hukmdorning o‘g‘illaridan biri Muhammad Husayn mirzo bir necha yil ilgari (Xondamir aniq sana ko‘rsatmagan) otasining kasalligi vaqtida o‘zining hayotidan xavfsirab Abu Turob mirzo ismli ukasi bilan Ozarbayjonga qochib ketgan edi. U yerda ham o‘zaro urushlar kuchayib ketganidan so‘ng u Xurosonga qaytishga qaror qildi. Ammo Sulton Husayn mirzo Muhammad Husayn mirzoning qarshisiga qo‘shin yuborib, uni xavfsiz holda olib kelishni buyurdi. O‘zaro jangda mag‘lub Muhammad Husayn mirzo, Astrobodga chekindi. Lekin u yerdagi akasi Muzaffar mirzo tomonidan ta‘qibga uchrab Atrek daryosi bo‘yidagi turkmanlarning Sayinxon ulusiga yashirindi. Ko‘p o‘tmay shu yerdan turib yana lashkar to‘plashga erishdi va 1498-yilning iyul-avgust oylarida Astrobodga qo‘shin tortdi. Bu safargi jangda Muzaffar mirzo mag‘lubiyatga uchrab, Sabzavorga chekindi. Muhammad Husayn mirzo esa Astrobbod viloyatini qo‘lga kiritib oldi. 1498-yilning oktabr oyida Sulton Husayn mirzo sevimli o‘g‘li Muzaffar mirzoga Astrobodni qaytarib berish maqsadida o‘z sarkardalari boshchiligida lashkar yubordi. Ammo Marv hokimi Abulmuhsin mirzo va Obivard hokimi Muhamad Muhsin mirzolar ittifoqlikda otalariga qarshi isyon boshlaganligi sababli Astrobod yurishi qoldirildi. Muhammal Mo‘min mirzoning o‘ldirilishi boshqa shahzodalarni Hirot saroyidan, ayniqsa, Hadicha begimning fitnalaridan cho‘chitib qo‘ydi va ular o‘zlarining xavfsizliklarini ta‘minlash choralarini izlay boshladilar. Ularning maqsadi otalariga qarshi chiqish orqali hukmdorni Hadicha begim ta‘siridan holi qilish edi. Olib borilgan muzokaralar samara bermagach, 1498-yilning 19-dekabr kuni Sulton Husayn Mirzo Marv tomon yurish boshladi. Obivard tomon borgan kichikroq lashkar mag‘lubiyatga uchragan bo‘lsa-da, hukmdor

boshchiligidagi asosiy qo‘shin Marvni 3-4 oy qamal qilib turdi. Sulton Husayn mirzoning Marvdaligidan foydalangan Xisravshoh fursatni boy bermay Balxni egallab olish maqsadida yurish boshladi. Natijada Sulton Husayn mirzo Marv qamalini bekor qilib, Balx tomon yurishga majbur bo‘ldi. Ammo Xisravshoh ham asosiy lashkar Balxni himoya qilish uchun kelayotganini eshitgach, Qunduzga qaytib ketdi. Sulton Husayn Boyqaro ham Balx yurishini to‘xtatib, o‘z e‘tiborini isyonkor o‘g‘illariga qaratdi. 1499-yili bo‘lib o‘tgan jangda shahzodalar mag‘lubiyatga uchrab, Muhammad Muhsin mirzo (Kepak mirzo deb ham atalgan) Astrobodga, Abulmuhsin mirzo esa Marvga chekindi. Bu g‘alabadan ruhlangan Sulton Husayn mirzo Astrobodni ham egallashni niyat qilib, yurishni davom ettirdi. Hukmdor Astrobodga yetib kelishi bilan Muhammad Husayn mirzo yana turkman qabilalari ichiga chekindi, Muhammad Muhsin mirzo esa Marv shahriga qochib ketdi. Ammo Sulton Husayn mirzo Astrobodda uzoq qola olmadi. Badiuzzamonning Hirot tomon kelayotganligi to‘g‘risida xabar olganidan so‘ng yurishni to‘xtatdi. Astrobod viloyatini farmon bilan yana Muhammad Husayn mirzoga o‘tganligini tasdiqladi. Muhammad Muhsin mirzoga esa Mashhad viloyatini topshirishga qaror qilib, uni ham o‘z huzuriga qaytardi. Astrobodni ukasiga boy berib viloyatsiz qolgan sevimli o‘g‘li Muzaffar mirzoga esa Sabzavor viloyati topshirildi.

Otasining Hirotida emasligidan foydalangan Badiuzzamon mirzo shaharni qamal qilishga ham erishdi. Lekin shaharni zabt etishga muvaffaq bo‘la olmadi. 1499-yili Sulton Husayn Boyqaro baribir Badiuzzamonga yon berishga majbur bo‘ldi. Balx, Shibirg‘on, Andxud viloyatlari Badiuzzamon mirzo ixtiyoriga o‘tdi. Bu sulhdan yana uning homiysi amir Zunnun yutdi. Seyiston viloyati ham uning ukasi Amir Sulton Ali Arg‘unga topshirildi. Natijada, esa Amir Zunnun arg‘un qo‘lida juda katta hududlar to‘plandi. Yuqorida aytganimizdek, Amir Zunnun Zamindovar viloyatida sohibi ixtiyor edi. Amir Zununning bir o‘g‘li Amir Muqim Garmsir viloyatni, yana bir o‘g‘li Shoh Shujo‘ esa Qandahor viloyatini boshqarardilar. Ular Kobul va G‘azni viloyatlarining hukmdorlari bo‘lgan Ulug‘bek mirzo avlodlarini ham, Sulton Husayn Boyqaroni ham o‘z hukmdorlari deb tan olmasdilar.

Garchi Badiuzzamon mirzo va Sulton Husayn Boyqaro o‘rtasidagi nizolar rasman bartaraf etilgan bo‘lsa-da, amalda Xurosondagi temuriylar davlati ichdan yemirilib bormoqda edi. Astrobod viloyati hokimligi qayta qo‘lga kiritib olgan Muhammad Husayn mirzo yana isyon ko‘tarib o‘z hududlarini kengaytira boshladi. U dastlab Isfaroida Amir Badriddinni, Sabzavorda esa Muzaffar mirzoni tor-mor keltirdi. Mashhad hokimi Muhammad Muhsin mirzo bu voqealardan xabar topishi o‘z viloyatini tashlab, Obivard va Niso tomon chekindi. Natijada Muhammad Husayn mirzo Isfaroin, Nishopur, Sabzafor va Mashhad viloyatlarini qo‘lga kiritib oldi. Bu urushlar qarib qolgan Sulton Husayn mirzoni yana lashkar tortishga majbur qildi. U 1500-yilning avgust oyida Astrobod tomon katta yurish boshladi. Muhammad Husayn mirzo otasining kelayotganini bilgach, o‘z qo‘shini bilan cho‘l ichiga chekindi va qulay fursatni kutishga qaror qildi. Bo‘lib o‘tgan mayda to‘qnashuvlarda Astrobod qo‘shinlarining qo‘li baland kelib turgach, Sulton Husayn mirzo bu viloyatni yana Muhammad Husayn mirzo in‘om etganligi borasida yorliq chiqarishga majbur bo‘ldi. Astroboddan ortga qaytish vaqtida

Muhammad Muhsin mirzoni o‘z huzuriga chaqirib, boshqa shahzodalarga qarshi tura olishi uchun uning mavqeyini kuchaytirishga qaror qildi. Unga Tus, Mashhad, Niso, Obivard, Durun, Yozir viloyatlari in‘om etildi. Ushbu yurish davomida o‘zi istagan natijalarni qo‘lga kiritgan olmagan hukmdorni 1501-yili 3-yanvar kuni Hirot yana bir qayg‘uli xabar bilan kutib oldi. Shu kuni Amir Nizomiddin Alisher Navoiy vafot etgan edi.

XULOSA

Temuriylar saltanati hukmdorlari o‘rtasida doimiy ichki raqobat va siyosiy bo‘linishlar mavjud edi. Sulton Husayn Boyqaro o‘zining hokimiyatni mustahkamlashga harakat qilgan bo‘lsa-da, uning davrida Temuriylar saltanati markaziy hokimiyati zaiflashdi. Boyqaro hukmronlikni saqlab qolish uchun ko‘pincha o‘z qarindoshlari va mahalliy amirlar bilan siyosiy shartnomalar tuzishga majbur bo‘ldi, lekin bu ham uni ziddiyatlardan xalos qilmadi.

Boyqaro davrida amirlar o‘rtasida kuchli siyosiy va harbiy raqobat mavjud edi. Boyqaro o‘zining hukmronligini yanada mustahkamlash uchun ko‘plab jangovar rahbarlarni o‘ziga yaqinlashtirgan bo‘lsa-da, harbiy boshliqlar o‘rtasidagi ziddiyatlar va hamkorlikni yo‘qolishi mamlakatda tartibsizlik va muammolarni keltirib chiqardi. Bir tomondan, kuchli harbiy rahbarlar va amirlar o‘z hududlarida deyarli mustaqil hokimiyatni yuritishdi, ikkinchi tomondan esa, Boyqaroning markaziy hokimiyati zaiflashdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. 464 bet.
2. Файзиев Т. Темурийлар шажараси. – Т.: Ёзувчи, 1995. – 352 б.
3. Муҳаммаджонов А. Амир Темур ва темурийлар салтанати – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1994. – 156 б.
4. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья. // Сочинения, Т.2, Ч.1. – М.:Издательство восточной литературы, 1963.
5. Macit Ensar. Timurlular – Istanbul, 2021. – 128 p
6. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома / Нашрга тайёрловчи П. Шамшиев – Т.: Юлдузча. 1989. – 368 б.
7. Хондамир Ғиёсиддин. Ҳабиб ус-сийар фи ахбори афроди башар / Форс тилидан таржима, муқаддима муаллифлари – Жалил Ҳазраткулов, Исмоил Бекжонов, Изоҳлар муаллифлари – Ашраф Аҳмедов, Исмоил Бекжонов, – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 1272 б.